

УДК 349.988

Ю. В. ВІЗНИЦЯ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РІВНЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено пошуку ефективних методів дослідження рівня та стану злочинності як необхідної передумови формування дієвої системи протидії криміналу. Статистичні дані, які є в розпорядженні поліції, – головне джерело інформації про злочинність. Разом з тим, вони не можуть відобразити повною мірою реального стану справ зі злочинністю. В Україні вагомою є частка латентних правопорушень. Автор статті ставить за мету пошук додаткових методів виявлення, обліку та врахування кількісних і якісних показників злочинності через комплексне поєднання статистичних методів кримінологічного аналізу з результатами соціологічних методів опитувань населення з віктимологічної проблематики. В оцінюванні стану злочинності та криміногенності ситуації недоречно цілком покладатися виключно на показники правоохоронної статистики. Ефективна політика захисту прав потерпілих має ґрунтуватися на моніторингу ситуації щодо віктимізації населення, практики звернення жертв злочинів до правоохоронних органів. За аналогією з досвідом розвинених країн світу доцільним було б запровадження щорічного моніторингу ситуації із захистом прав потерпілих в Україні. Вкрай важливим видається обов'язкове включення в дослідження рівня довіри населення до правоохоронних органів питань, пов'язаних з віктимологічною проблематикою.

Ключові слова: віктимізація, віктимологічні дослідження, кримінологічний аналіз, злочинність, правоохоронна система.

Формування ефективної системи протидії злочинності в Україні неможливе без аналізу й використання достовірних даних про поточний стан злочинності та її тенденції на сучасному етапі. Актуальність і масштабність вирішення цього завдання пов'язана принаймні з двома групами взаємозумовлених причин. Перша полягає в наявності вкрай негативних тенденцій злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу, що супроводжується наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. Останнє відбувається як через об'єктивні закономірності розвитку суспільства, так і через недоліки та помилки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та в цілому неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності. Друга, відповідно, полягає в необхідності розроблення нової концепції протидії злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави й суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки та недоліки попередніх концептуальних підходів до організації протидії злочинності, її забезпечення й практики реалізації. Відповідно, вивчення та кримінологічний аналіз кількісних і якісних показників

злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні [3, с. 207]. Статистичні дані, які є в розпорядженні поліції, – головне джерело інформації про злочинність. Разом з тим, вони не можуть відображати повною мірою реального стану справ зі злочинністю. На показники можуть суттєво впливати такі фактори, як: покращення (або погіршення) інформації про злочини, кількість затримань правопорушників, кількість злочинів, про які стає відомо правоохоронцям у ході розслідувань, якість оперативної роботи тощо. Вагомою залишається частка латентних правопорушень як стосовно цілого ряду видів злочинності, де це зумовлено об'єктивними обставинами специфіки здійснення таких злочинів (службові злочини, контрабанда, економічні злочини), так і незвернення частини потерпілих і свідків злочинних дій до органів правопорядку. Це спричинено рядом чинників, серед яких, наприклад, невпевненість громадян в успішному завершенні справи, страх перед злочинцями, недооцінка серйозності правопорушення, несприйняття тяганини, пов'язаної зі зверненням до правоохоронних органів, невіра в успіх справи, специфічність уявлень про гідність і порядність, за яких частина потерпілих не звертається до правоохоронних органів з повідомленнями про здійснення правопорушень. Фактори, вплив яких призводить до відмови потерпілих і свідків від звернення до поліції, належать як до культурно-історичної площини (низький рівень довіри до поліції), так і зумовлені функціональними вадами правоохоронної системи, серед яких – недостатність у матеріально-технічному забезпеченні, перевантаженість роботою працівників. Ще одна група причин належить до правового поля, а саме надмірна тяганина в кримінальному процесі, недосконалість правових норм про покарання злочинців, відшкодування збитків. Усе це примушує багатьох потерпілих відмовитись від поновлення справедливості вже на етапі подання відповідної заяви до правоохоронних органів чи позову до суду. Не звертання жертв злочину до органів державної влади свідчить про складність реалізації їхніх прав [4, с. 34]. Удосконалення законодавства, запровадження нових організаційних правових заходів має враховувати латентну частку потерпілих від злочину.

Вивчення жертв злочинів дає як теоретичні, так і практичні результати. Проблему віктимізації населення у своїх працях розробляли такі науковці, як: В. В. Васеливич, О. М. Джужа, О. Г. Кулик, А. В. Майоров, О. Є. Михайлов, В. С. Мінська, О. М. Моїсєєв, О. М. Литвинов, В. Я. Рибальська, Д. В. Рівман, В. О. Туляков, Л. В. Франкл, Г. І. Чечель та ін. Дослідники значну увагу приділяють розробці методології побудови соціального портрету жертви злочину, аналізують суспільно-психологічні фактори, що впливають на показники віктимізації суспільства, застосовують та пропонують нові методики досліджень з віктимологічної проблематики. Разом з тим менше уваги приділено спробам використання соціологічних опитувань потерпілих та їх результатам як потужного засобу громадського

контролю за функціонуванням правоохоронної системи, інструменту оцінювання керівництвом діяльності окремих ланок у системі МВС.

Мета статті – пошук додаткових методів виявлення, обліку та врахування кількісних і якісних показників злочинності через комплексне поєднання статистичних методів кримінологічного аналізу з результатами соціологічних опитувань населення з віктимологічної проблематики.

Проблеми стану злочинності та виявлення тенденцій її розвитку є постійним об'єктом дослідження провідних учених-кримінологів як нашої країни, так і їх іноземних колег. Серед вітчизняних авторів цю проблематику розглядали О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисова, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвинов, В. М. Трубников, П. В. Хряпінський, І. С. Яковець та ін. Проте отримані дані потребують постійного оновлення та актуалізації.

Показники, що містяться в статистичних звітах судової системи, органів прокуратури та МВС, становлять розгалужену базу даних для вторинного аналізу стану злочинності, що дає як матеріал для практичних висновків щодо діяльності правоохоронних органів, так і інформацію, що суттєво доповнює загальну картину стану суспільства. Середньорічний абсолютний приріст злочинності у 2013–2016 рр. становить 32,4 тис., середній темп зростання – 1,021, середній темп приросту – 2,1 % [6]. Незважаючи на негативну тенденцію, враховуючи дію таких потужних факторів, як глибока економічна криза, та війна, статистика ніякого «вибуху» злочинності не відображає. Так, за статистичними даними, в 2013 р. було зафіксовано 563,6 тис. злочинів, 2014 р. – 529,1, 2015 р. – 565,2, 2016 р. – 592,6, 2017 р. – 523,9 тис. злочинів за рік [11]. Взнявши до уваги статистичне зниження кількості злочинів у першому півріччі 2018 р. (на 11,3 % порівняно з аналогічним періодом 2017 р.), можна очікувати за результатами 2018 р. загалом вихід на статистичну кількість злочинів на рівні «кращих» років за останні десятиріччя.

У 2013 р. зафіксовано розкриття трьох з кожних чотирьох скоєних злочинів. У 2016 р. кількість розкритих злочинів становила лише чверть від зафіксованих [3, с. 211]. Достатньо важко помітити взаємозалежність між ефективністю діяльності правоохоронців і показниками рівня злочинності. Разом з тим, відчутно почастишали «резонансні» злочини, кримінальна хроніка переповнена драматичними сюжетами, громадськість впевнена, що повертаються «лихі 90-ті».

У 2016 р. відбулося помітне зростання фіксації правопорушень, пов'язаних з перешкоджанням професійній діяльності журналістів (приблизно на 60 %) [3, с. 209]. Враховуючи той факт, що 92 % кримінальних справ з перешкоджання професійній діяльності журналістів, що було внесено до єдиного реєстру, не було розкрито і винуватців не притягнуто до відповідальності [15], важко розраховувати на неупереджене ставлення журналістів до діяльності правоохоронців. Ці обставини мають вплив на

характер висвітлення діяльності стражів порядку і, як наслідок, формування громадської думки відповідного гатунку.

За даними МВС, за перше півріччя 2018 р. порівняно з аналогічним періодом 2017 р. кількість злочинів зменшилась на 11,3 % (з 317 633 у першому півріччі 2017 р. до 261800 за шість місяців 2018 р.) [2]. Зменшилась кількість крадіжок (на 16,5 %), угонів транспортних засобів (на 11,3 %), грабежів, розбійних нападів [11]. Разом з тим спостерігається зростання кількості навмисних вбивств (на 20,5 %), торгівлі людьми (на 20,5 %), на 50 % зросла кількість тяжких та особливо тяжких злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Загалом спостерігалось зменшення кількості злочинів і протягом 2017 р. [10]. Це можна пояснити як відносною стабілізацією стану суспільства, так і підвищенням ефективності діяльності правоохоронної системи. Але було б, мабуть, недоречним в оцінюванні стану злочинності й криміногенності ситуації цілком покладатися виключно на показники правоохоронної статистики. У 2016 р. не засуджено жодного організатора чи учасника організованої групи (ОГ) чи злочинної групи (ЗГ). Як відомо, в 2015 р. було ліквідовано підрозділи МВС з боротьби проти організованої злочинності. У 2010 р. було викрито діяльність 40 ОГ та ЗГ з транснаціональними зв'язками, у 2014 р. – 28, 2015 р. – 4, 2016 р. – 4. Складається враження, що організована злочинність зникає разом з ліквідацією відповідних структур [13].

За 2017 р. поліцейська статистика фіксує різке зменшення кількості випадків нанесення легких тілесних ушкоджень – на 43,5 % [1]. Сам цей факт важко чимось пояснити, хіба що набуттям новими поліцейськими специфічних навичок спілкування зі звинуваченими й потерпілими.

У США в 1966 р. Президентська комісія з охорони правопорядку та управління доручила Центру досліджень громадської думки при Чиказькому університеті провести обстеження 10 000 родин і з'ясувати, чи були вони коли-небудь жертвами злочинів. Було проведено також детальне вивчення криміногенних зон у багатьох містах. Результати були приголомшливими. Встановлено, що постраждалих від злочинів виявилось вдвічі більше, ніж повідомляло ФБР. У дійсності відбулося в 3,5 разу більше згвалтувань і втричі більше пограбувань. У деяких криміногенних районах виявили в 3–10 разів більше злочинів порівняно з даними, що були надані поліцією. У ході дослідження також встановлено, що в криміногенних районах щорічно здійснюється від 10 000 до 24 000 злочинів на 100 000 мешканців. Але й ці дані, як здається, є заниженими. Можливо, є заниженою кількість злочинів проти дітей. Людська пам'ять ненадійна, забуваються навіть серйозні злочини, не кажучи вже про незначні порушення [14, с. 207–208].

Рівень віктимізації населення в Україні є доволі високим. Щороку лише від зареєстрованих злочинів страждають понад 340 тис. осіб, що в розрахунку на 10 тис. населення становить 75 осіб. Як зазначає В. Туляков, рівень віктимізації в середньому у 2–2,5 разу перевищує рівень зареєстро-

ваної злочинності в Україні [16, с. 246]. За даними міжнародного віктимологічного опитування населення в Україні UNICRI (1996–1999 рр.), 58 % респондентів були жертвами злочинних посягань. Показово й те, що 60–70 % жертв не зверталися до правоохоронних органів. Найчастіше громадяни ставали жертвами таких злочинів, як обман покупців, кишенькова крадіжка, хуліганство, хабарництво, грабіж, розбій, крадіжка з квартири, приватного будинку чи дачі [8, с. 206].

У науковому й практичному плані існує проблема оцінювання кількості жертв злочинів та ефективності роботи правоохоронної й судової системи з питань застосування чинного законодавства щодо захисту прав потерпілого.

Проведений аналіз виявив певний брак результатів широкомасштабних обстежень громадської думки. Очевидно, що на сьогодні в Україні все ще існує проблема оцінювання чисельності потерпілих. Проведені дослідження мають локальний та епізодичний характер, часом неспеціалізований (щодо віктимізації населення й захисту прав потерпілих). Вони охоплюють лише деякі міста країни (зокрема, Київ та Харків) чи соціально-демографічні категорії, що не дає змоги робити висновки про ситуацію зі злочинністю в регіонах і країні в цілому. Анкета часто містить перелік лише окремих видів злочинів, які, до того ж, іноді важко порівняти з формулюваннями статей у чинному Кримінальному кодексі України. Вважається недостатнім стандартний для всеукраїнського соціологічного опитування обсяг вибіркової сукупності (до 2000 осіб), оскільки ряд злочинів не мають значного поширення, інші стосуються лише певних категорій осіб, що зумовлює необхідність збільшення вибірки. Виникають складнощі при порівнянні результатів епізодичних опитувань, котрі проведені за різною методологією (запитання, які ставилися, обсяг і характер вибірки), представлення даних та обчислення загальної кількості потерпілих від злочинів. Спеціалізовані проекти, здійснювані міжнародними організаціями, проводяться в нашій країні час від часу. Інформація певною мірою застаріває й не оновлюється. До того ж у звітах оприлюднюються не всі дані, які збирають у ході опитування, а розгорнуті публікації з аналізом виходять із запізненням [4].

Висновки. Для ситуації в Україні характерна значна частка латентної злочинності, коли потерпілі не заявляють про вчинений проти них злочин чи правопорушення. Із проаналізованих даних доволі обережно (зважаючи на наведені вище зауваження) можна назвати такі показники. Від 10 до 20 % дорослого населення України визнає себе потерпілим протягом року хоча б від одного злочину. При цьому від кількох злочинів потерпіла вже третина населення. Особи протягом року можуть потерпіти від одного й того самого злочину кілька разів. Найбільшою мірою населення України потерпає від вимагання хабара з боку представників державних органів, крадіжок особистого майна (зокрема, кишенькових крадіжок), крадіжок із помешкання, нападів та пограбувань. Громадяни не повідомляють про зна-

чну кількість вчинених проти них злочинів (зокрема, за деякими оцінками за окремими групами поширених злочинів статистикою враховано 1 випадок із 60). У середньому за різними видами злочинів органи внутрішніх справ інформуються в кожному п'ятому випадку. Варто констатувати, що до поліції протягом року звертається з різних питань близько 10 % населення. При цьому частка осіб, що задоволені роботою правоохоронців з різних видів злочинів, не перевищує 30 %. Отже, можна стверджувати, що права та інтереси решти не були належним чином дотримані та поновлені. При цьому причинами невдоволення є відсутність належної зацікавленості до справи з боку поліції, неспроможність знайти злочинця або повернути викрадене, відшкодувати втрати [5, с. 7].

Проблемами для населення нашої країни є, насамперед, вимагання хабара, вчинення крадіжок, нападів і пограбувань. Україна вирізняється серед інших країн значною часткою осіб, які не повідомляють правоохоронні органи про вчинені проти них злочини [9, с. 136]. Причини незадоволення населення наслідками реагування поліції полягають у відсутності суттєвого результату за значною частиною справ. Ефективна політика захисту прав потерпілих має ґрунтуватися на моніторингу ситуації щодо віктимізації населення, звернення жертв злочинів до правоохоронних органів. За аналогією з досвідом розвинених країн світу доцільним є запровадження щорічного моніторингу ситуації із захистом прав потерпілих в Україні.

Згідно з п. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції», а в п. 4 визначено, що «оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України» [12]. Відповідну постанову прийнято в лютому 2018 р. [7]. Вкрай важливим видається обов'язкове включення в дослідження рівня довіри населення до правоохоронних органів питань, пов'язаних з віктимологічною проблематикою.

Список використаної літератури

1. Аналітичні огляди щодо стану здійснення правосуддя (2012–2017 рр.): судова статистика. *Судова влада України*: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/ (дата звернення: 20.08.2018).
2. Бандити в Україні стали більш цинічними. *Сьогодні*. 2018. 12 червня. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/bandity-v-ukraine-stali-cinichnee-1153685.html> (дата звернення: 20.08.2018).
3. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.
4. Бова А. Соціологічні опитування потерпілих від злочинів в Україні. *Український соціум*. 2006. № 1. С. 38–46.
5. Головкін Б. М. Віктимізація населення України: стан, детермінанти, запобігання. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 3–14.
6. Звітність: судова статистика (2010–2016 рр.). *Судова влада України*: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/. (дата звернення: 20.08.2018).

7. Про затвердження порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018> (дата звернення: 20.08.2018).

8. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

9. Мошак А. Дослідження діяльності поліції професором М. Кіліасом та їх значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 131–138.

10. Преступность в Украине: статистика за прошлый год. *Слово і діло. Аналітичний портал*. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/02/16/infografika/obshhestvo/prestupnost-ukraine-statistika-proshlyj-god> (дата звернення: 20.08.2018).

11. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2017 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 20.08.2018).

12. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.08.2018).

13. Про результати роботи з організованими групами та злочинними організаціями (2016 рік): статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 20.08.2018).

14. Смелзер Н. Социология. Москва : Феникс, 1998. 686 с.

15. Стан та структура злочинності в Україні (2015–2017 рр.): статистика МВС URL: <http://www.mvs.gov.ua/ua/> (дата звернення: 20.08.2018).

16. Туляков В. О. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монографія. Одесса : Юрид. лит., 2000. 336 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2018.

Визниця Ю. В. К проблеме использования данных исследования уровня виктимизации в формировании эффективной системы противодействия преступности

Статья посвящена поиску эффективных методов исследования уровня и структуры преступности как необходимого условия формирования действенной системы противодействия криминалу. Статистические данные, которые есть в распоряжении полиции, являются главным источником информации о преступности. Вместе с тем, они не могут в полной мере отображать реальный уровень преступности. Указывается, что в Украине весомой остается доля латентных правонарушений. Автор статьи ставит целью поиск дополнительных методов выявления и учета количественных и качественных показателей преступности посредством комплексного использования статистических методов криминологического анализа и результатов социологических опросов населения по изучению виктимологической ситуации. При оценке состояния преступности нельзя полностью и безоглядно полагаться на показатели правоохранной статистики. Эффективная политика защиты прав пострадавших должна основываться на мониторинге уровня виктимизации населения, практике обращения жертв преступлений в правоохранительные органы. По аналогии с опытом развитых стран мира было бы целесообразным внедрение ежегодного мониторинга ситуации по защите прав потерпевших в Украине.

Ключевые слова: виктимизация, виктимологические исследования, криминологический анализ, преступность, правоохранительная система.

Viznytsya Yuriy. On the Problem of Using the Data of Research on the Level of Victimization in the Formation of an Effective System of Counteraction to Crime

The article is devoted to the search of effective methods of studying the level and state of crime as a prerequisite for the formation of an effective system of counteraction to crime.

The statistics available at the disposal of the police are the main source of crime information. At the same time, they cannot fully reflect the actual state of crime. Such factors as

the improvement (or deterioration) of crime information, the number of delinquents, the number of crimes that are known to law enforcement officers during investigations, the quality of operational work, etc. can be significantly influenced by indicators. The article states that in Ukraine the fate of latent offenses remains significant in relation to a number of types of crime, this is due to the objective circumstances of the specifics of such crimes (official crimes, smuggling, economic crimes), and not the recourse to some victims and witnesses of criminal acts to the law enforcement agencies. This is due to several circumstances, among which, for example, the uncertainty of citizens in the successful completion of the case, fear of the perpetrators, underestimation of the seriousness of the offense, the lack of perception of red tape related to appeals to law enforcement agencies, disbelief in the success of the case

The author of the article seeks to search for additional methods for identifying, recording and considering quantitative and qualitative indicators of crime through a comprehensive combination of statistical methods of criminological analysis and the results of sociological surveys of the population on victimological issues. In assessing the state of crime and the crime situation, it is inappropriate to completely and unknowingly rely solely on indicators of law enforcement statistics

From the analyzed data, with caution (considering the above remarks), the author considers it necessary to name such indicators. From 10 to 20 % of the adult population of Ukraine, they consider themselves victims of at least one crime within a year. Citizens do not report a significant number of crimes committed against them (according to some estimates for individual groups of common crimes statistics takes into account 1 case out of 60). On average, for each type of crime, the internal affairs bodies are informed in every fifth case. It should be noted that about 10 % of the population applies to the police during the year on various issues. At the same time, the share of those who are satisfied with the work of the Prohohortsev for various types of crimes does not exceed 30 %. Consequently, it can be argued that the rights and interests of the rest were not duly respected and resumed. At the same time, the reasons for dissatisfaction are the lack of proper interest in the case from the police, the inability to find the offender or the return of the stolen, to compensate for the loss.

Ukraine is distinguished from other countries by a significant proportion of people who do not report law-enforcement agencies about crimes committed against them. The reasons for the dissatisfaction of the population with the consequences of police response are the lack of significant results for a large part of cases. An effective policy to protect the rights of victims should be based on monitoring the situation regarding victimization of the population and the treatment of victims of crimes against law enforcement agencies. By analogy with the experience of developed countries of the world, it would be expedient to introduce an annual monitoring of the situation with the protection of victims' rights in Ukraine.

It is extremely important to include in the study the level of people's trust in law enforcement bodies issues related to victimological issues.

Key words: *victimization, victimological research, criminological analysis, crime, law enforcement system.*